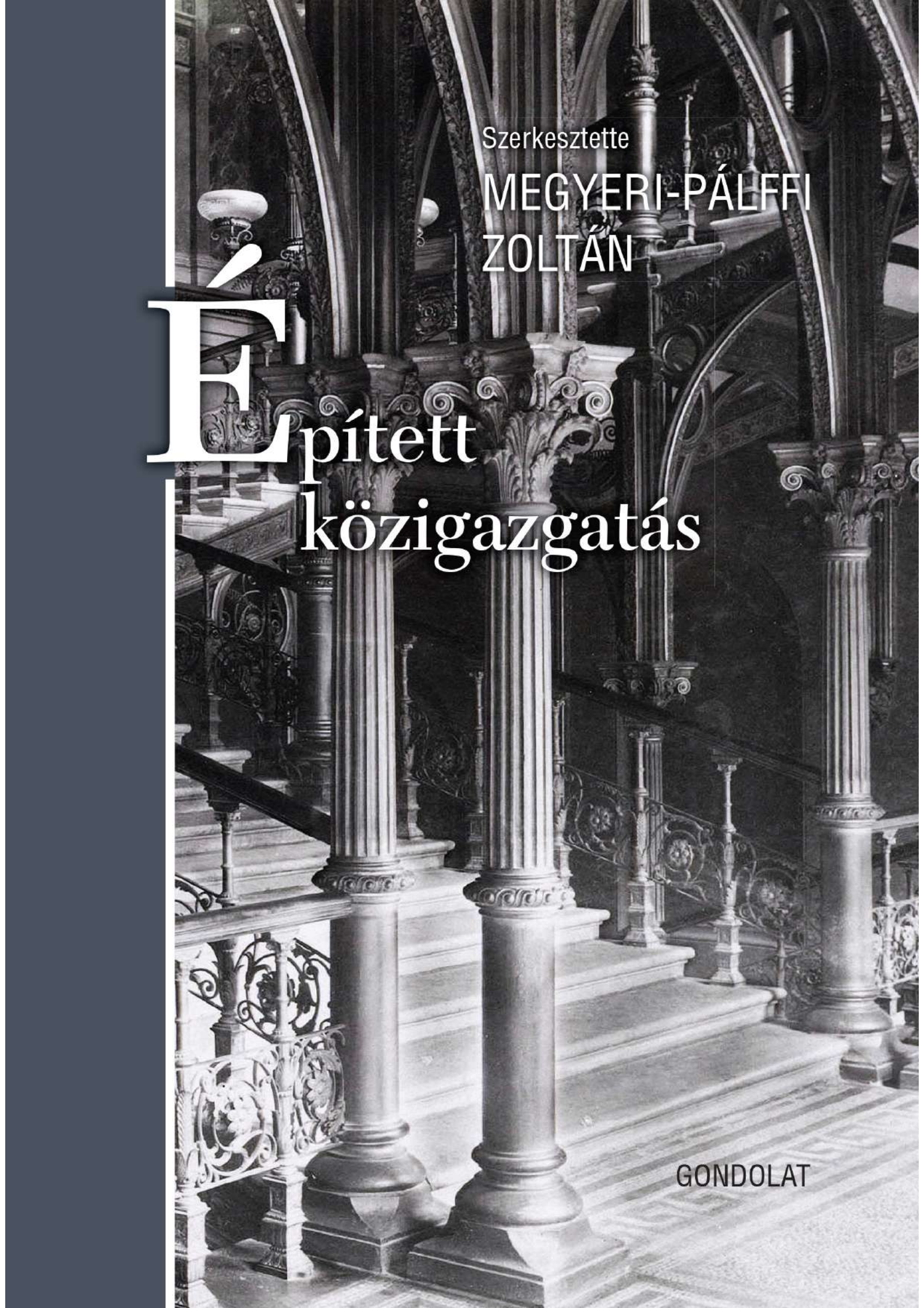

A black and white photograph of a grand, ornate interior staircase. The space is characterized by high, vaulted ceilings with intricate arches and a series of wide, sweeping stairs. Several large, fluted columns support the structure, and the railings are highly decorative with wrought-iron details. The lighting is dramatic, highlighting the architectural details and creating deep shadows.

Szerkesztette

MEGYERI-PÁLFFI
ZOLTÁN

Epített közigazgatás

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 66.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 66.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN (szerk.)

Épített közigazgatás

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 66.

A kötet a Magyar Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport
programja keretében jelenik meg.

mtajogtortenet.elte.hu

A kötetet lektorálta
BELIZNAI KINGA

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2024

© Szerkesztő, 2024

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István

Borítóterv, tördelés Lipót Éva

A borító a Steindl Imre tervei alapján 1875-re elkészült pesti

Új Városháza lépcsőházáról, Klösz György által készített fényképfelvétel

(Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei,

Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.188, Fortepan 82512)

felhasználásával készült.

ISBN 978 963 556 572 6

ISSN 0134-0026

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
Bathó Gábor MINISZTERIUMOK „TÉRNYERÉSE” A minisztériumi épületek megszerzéséhez kapcsolódó jogi konstrukciók, 1848–1944	9
Brunner Attila NAGYKÖZSÉGI NAGYBERUHÁZÁSOK Községházak 1900–1910 körül Kecskemét vonzáskörzetében	25
Heil Kristóf Mihály AZ INFRASTRUKTÚRA-FEJLESZTÉSEL KAPCSOLATOS VITÁK A REFORMKORBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL NÓGRÁD VÁRMEGYÉRE (1831–1832)	47
Megyeri-Pálffi Zoltán FORDULATOK A PESTI ÚJ VÁROSHÁZA LÉTESÍTÉSÉBEN	63
Völgyesi Levente IDEGEN JOGRENDSZEREK HATÁSA A MAGYAR ÉPÍTETT KÖRNYEZET VÉDELME NEK JOGSZABÁLYI ÉS INTÉZMÉNYI HÁTTERÉRE	81
JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK	103

Megyeri-Pálffi Zoltán*

FORDULATOK A PESTI ÚJ VÁROSHÁZA LÉTESÍTÉSÉBEN

1. Bevezetés

A modern közigazgatási feladatok és struktúrák teljesítése és létrehozása magában foglalja azt is, hogy a szervezeti alapok jogszabályi megteremtése mellett gondoskodni kell a működés feltételeiről: a személyi és dologi háttéréről. Ez egyfajta lineáris tevékenységsor, amely jó esetben logikai bukfencek nélkül folyik a maga útján: a jogalkotó megtervezi a struktúrát, az érintettekkel egyeztetve létrehozza a megfelelő jogszabályi környezetet, rendezi a személyi állomány kérdéseit, és biztosítja a működés tárgyi feltételeit, s természetesen mindehhez megfelelő anyagi háttérrel biztosít (vagy biztosítat). A történelmi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy e folyamatnak a lépéseit, sorrendjüket, kivitelezési módjukat a különböző politikai, gazdasági és egyéb tényezők felülírták. Mégis – bár a végén nem az „jött ki a gépből”, amit elterveztek – az, ami létrejött, működőképpé vált. Legalábbis „az idő ezt igazolja”.

E tanulmány egy olyan tényezőt vesz górcső alá, helyesebben egy olyan alkotmánytörténeti pillanatot, amely egy város közigazgatási fejlődéséből folyó „kényszerű” székházépítés programját írta felül. Konkretizálva: az alkotmányos változást az 1869. évi IV. törvénycikk jelenti, amely nyomán elvált egymástól a közigazgatás és az igazságszolgáltatás, s ez Pest város új székházépületének építési folyamatába beleszólva a tervezett törvénykezési épületet egy „pusztán”

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, adjunktus ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCI ID: 0000-0003-1366-6963

közigazgatási épületté: városházává változtatta. Tehát az alábbiakban az 1873-ban Budapestté váló Pest új, 1875-re elkészült Új Városházájának¹ történetébe pillantunk bele.²

2. Pest városa új székházat épít

Nemhogy a közigazgatás rendezése nem történt meg, de még az államhatalmi ágak elválasztásának alapját jelentő 1869. évi IV. törvénycikk sem született meg akkor,³ amikor Pest városa – 1867. november 27-én – határozott arról, hogy a városi hivatalok, különösen a törvényszék célszerű elhelyezéséről gondoskodni kell.⁴ Ilyen – a közigazgatás (növekvő) térigénye által ösztönzött – határozat nem először született az ország egyik legfontosabb városában. Erre a pesti városházák története világít rá.

2.1. Az előd városháza

A régi, 18. századi pesti városháza építésének háttérében az állt, hogy a török hódoltság után újraterleptett városban megfelelő helyet kellett biztosítani az adminisztráció számára. A frissen megalakított községi hatóságot a kamarai igazgatóság 1688. június 30-án szólította fel egy „városházi célra alkalmas” ház kiválasztására, ahol munkáját folytathatja.⁵ Az alárendeltségben működő tanács a Fő téren található, 192. számú ház mellett döntött, amely ekkor

¹ A szakirodalom sok esetben nagybetűkkel utal a mai Váci utca 62–64. sz. alatt található, Steindl Imre által tervezett, 1870 és 1875 között felépült városházi épületre. Az Új Városháza történetéhez lásd – az alábbiakban is idézett – forrásokat, leginkább GÁBOR István: *Budapesti képeslapok. Régi épületek egykor és ma.* Budapest, 1982. Gondolat, 161–169. p. (Új Városháza c. fejezet); SISA József: A pesti Új Városháza. *Ars Hungarica*, 1983. 2. sz. 251–268. p.; VÍGH Annamária: Új városháza a Váci utcában. In GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Budapest, 1998. Városháza, 278–298. p.; SISA József: Budapest. Új városháza. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 630.) Budapest, 1999. TKM Egyesület Budapest Főváros Önkormányzata Turisztikai Bizottsága.

² E tanulmány építkezik a szerző építészettörténeti doktori kutatásaira, melyeket Marótyz Katalin témavezetése mellett folytatott. Fokozatszerzés éve 2024. Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *A törvényhatósági jogú városok városházái a dualizmus korában.* (Doktori értekezés) Budapest, 2024. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Csonka Pál Doktori Iskola, illetve az értekezés Melléklete 323–326. p. <http://hdl.handle.net/10890/55166>.

³ Ehhez kapcsolódóan lásd MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Gondolatok a jog(szolgáltatás) ábrázolhatóságról, térigényéről és a hatalom architektúrájáról. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog.* (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 14–16. p.

⁴ SISA 1983. 252. p.

⁵ SCHMALL Lajos: *A pesti régi városház története.* Budapest, 1901. Szfv. Háziny., 21–23. p.

két épületrészből állt,⁶ s amely bár elég nagy volt, mégis néhány év múlva már szűknek bizonyult. Ezért 1702-ben megvásárolták a szomszédos (191. és 193. sz.) házakat, s elhatározták a tér felőli, még elsőként megszerzett épületrész emelettel való kiépítését.⁷ A lassan haladó, így egészen 1710-ig tartó építkezések során még egy alacsonyabb városházi tornyot is emeltek a szomszédos házak egymás melletti kapualjai fölé,⁸ 1753-ban a tornyot rossz állapota miatt lebontották, 1755-ben újjáépítették.⁹ Néhány évtized múltán ismételen bővítés vált szükségessé, ennek folytán 1767–1768 folyamán megint csak építkezésbe fogott a pesti városvezetés, és a még földszintes épületrészeket is emelettel bővítették.¹⁰ Mindennek dacára – néhány évtized elteltével – ismét szűkké vált az adminisztráció növekedése okán az épület, így újabb megoldási javaslatok születtek: Hild János 1807-ben, majd 1811-ben készített emeletráépítési tervet a városháza számára, de a kivitelezés elmaradt,¹¹ miként az ún. harmincad hivatal helyére tervezett új széképület felépítése is.¹² 1837-ben visszatértek ezért a második emelet felépítéséhez, s bár erről határozott is a város, az 1838-as árvíz elmosta a kivitelezés lehetőségét.¹³ A katasztrófa ugyan megkímélte a városháza falait, mégis fordulatot hozott: a Szépítő Bizottmány az újonnan alkotott, 1839-es építési szabályzat előírásainak megfelelő építést írt elő,¹⁴ így a városháza jelentős átalakítására került sor. A terveket Kassalik Ferenc készítette el ehhez.¹⁵ Az 1844-ben elkészült kétemeletes épület alig két évtized múltán ismételen elégtelennek bizonyult a közhivatalok elhelyezésére, ami arról való gondolkodásra vezette a városatyákat, hogy miként lehetne a hivatalokat megfelelően elhelyezni. 1862 áprilisában több újság hírei között is

⁶ Uo. 26. p.

⁷ RÓMER Flóris: *A régi Pest*. Budapest, 1873. Eggenberger-féle Akad. Könyvkereskedés, 124. p.; SCHMALL 1901. 31–32. p.; PÁSZTOR Mihály: *Buda és Pest a török uralom után*. (Budapesti Statisztikai Közlemények. 73. kötet 1. sz.) Budapest, 1935. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 56. p.; ZÁDOR Anna – RADOS Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Budapest, 1943. Magyar Tudományos Akadémia, 335. p.; ERKI Edit: *Régi és új városházák. Népszabadság – Budapest melléklet*, 1997. (május 16.) 34. p.; BASICS Beatrix: *A közigazgatás palotái Pest-Budán és Budapesten. MúzeumCafé*, 2023. 6. 98. sz. 196. p.

⁸ SCHMALL 1901. 33., 55. p.

⁹ Pest város előjárósága 1755-ben. *Vasárnapi Ujság*, 1865. (június 25.) 26. sz. 322–323. p.

¹⁰ SCHMALL 1901. 50., 55. p.

¹¹ ZÁDOR–RADOS 1943. 96. p.

¹² PÁSZTOR Mihály: *A százötven éves Lipótváros*. (Budapesti Statisztikai Közlemények. 93. kötet 4. sz.) Budapest, 1940. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 144. p.; SCHMALL 1901. 65–66. p.

¹³ SCHMALL 1901. 67–68. p.

¹⁴ Uo. 67. p.

¹⁵ ZÁDOR–RADOS 1943. 144–146. p.

megjelent, hogy a városi mérnök elkészítette egy új városháza tervét, amelyet a régi német színház helyén építenének fel.¹⁶

Májusra azonban módosultak a tervek: „Tudjuk, hogy a pesti városházépület már elégtelen minden városi központi hivatal befogadására. E végből új városház építését tervezték a régi német színház romjai helyére. Most azonban e helyett azon terv merült fel, hogy a mostani városházi épület építtetnék egy emelettel magasabbra azaz három emeletesre. E terv a legközelebbi napokban tanácskozás alá kerülend az illető helyen, s ha elfogadtatik, a harmadik emelet kiépítését még a nyár és ősztől végrehajtandják.”¹⁷

Ez meg is történt,¹⁸ s a városvezetés a harmadik emelet kiépítésének munkálataival 1863 márciusára végzett.¹⁹ A Hild József jegyezte tervek²⁰ alapján háromemeletessé vált pesti városházának azonban újfent szembe kellett néznie a közigazgatás változásaiból fakadó kihívásokkal, hiszen az adminisztráció terebélyesedése az 1860-as évek második felében újabb és újabb helyiségeket igényelt.

2.2. Bővülés az 1860-as években

1867 júliusában a *Pesti Napló* egyik számában megjelent egy hír, amely azt sugallja, hogy ezekben az években – a nem sokkal korábbi emeletbővítés után – továbbra is gond maradt a helyhiány: „A régi német színházi épület egy részének közgyűlési teremmé átalakítása az elkészített költségvetés szerint 11,100 forint 18 krba fog kerülni. Már midőn a közgyűlés ez épületnek törvényszéki helyiséggé átalakítását elvben elfogadta, megjegyeztük, hogy az félig rom lévén, ily tetemes beruházásokra annál kevésbé alkalmas, de káros is, mert az épület hosszas ideig különben sem állhat fenn. Ha most tekintetbe vesszük, hogy a pár hét előtt 8000 fortra tett költség máris 3100 forinttal szűkölt magasabbra, a tetteges építésnél pedig szokás szerint még magasabb szám fog kijönni, valóban kíváncsiak vagyunk tudni, vajjon a közgyűlés e terem kiépítését, s ezenkívül a törvényszéknek hasonló arányú költséggel ezen romokba leendő áthelyezését továbbra is elhatározza-e?”²¹

¹⁶ Napi újdonságok. *Sürgöny*, 1862. (április 12.) 85. sz. 1. p.; Pesten új városházat... Mi újság? *Vasárnapi Újság*, 1862. (április 20.) 16. sz. 191. p.; Bel- és külföldi hírek. *Divatszarnok*, 1862. (április 22.) 16. sz. 256. p.

¹⁷ Különfélék. *Pesti Napló*, 1862. (május 4.) 3669. sz. 2. p.

¹⁸ Vö. Pest, jun. 6. *Sürgöny*, 1862. (június 8.) 132. sz. 3. p.; Napi újdonságok. *Tárca. Sürgöny*, 1862. (július 16.) 162. sz. 1. p.

¹⁹ SCHMALL 1901. 79–80. p.

²⁰ Hazai tudósítások. *Szegedi Híradó*, 1862. (június 7.) 46. sz. 2. p.; ZÁDOR–RADOS 1943. 107. p.

²¹ A régi német színházi épület... Különfélék. *Pesti Napló*, 1867. (július 26.) 5179. sz. 2. p.

A feltett kérdésből az is kiderül, hogy a törvényszék elhelyezéséről is a városnak kellett gondoskodnia, ami érthető, hiszen ekkor még nem született meg az 1869. évi törvény, és nem álltak még fel az állami-királyi bíróságok sem.

1867. november 23-án a pesti tanácsülésen megfogalmazták a nehézségeket: „Tekintetbe véve azt, hogy nem csak a levéltárnál, ha nem az összes városi hivataloknál a megkívántató helyiségekben a legnagyobb hiány érezhető, és e körülmény a közigazgatás rendes menetét nem csekély mértékben nehezíti, tekintve továbbá hogy a tanács törvényszéki osztályánál legközelebb fogantatosított személy szaporítások folytán, a hatóság az újon megválasztott tisztviselők célszerű elhelyezése miatt zavarban van, figyelembe véve azt is, hogy a hatóságnak sem a közgyűlések, sem a nagy számú bizottmányi ülések megtartására elegendő számú és alkalmas saját termei nincsenek, végre leginkább megfontolva azt, hogy a városi törvényszék jelenlegi helyiségeinek állapotát szűgyen szó nélkül alig lehet fölemlíteni: a teljes tanács a parancsoló szükség által indítva a tek. közgyűlést tiszteletteljesen fölkéri: méltóztassék az iránt intézkedni, hogy a városi összes hivatalok mielőbb a megkívántató a hivatalok érdekének és a város tekintélyének megfelelő helyiségek birtokába jussanak”.²² Javasolták ezért, hogy a belvárosi Lipót (ma Váci) utcai ún. sörház kaszárnyának a „felépítését”, azaz az ezen a helyen való építkezést.

Az épület helyével kapcsolatban a város megvitatta a lehetséges helyszíneket, köztük a Német Színház helyét is, amelyre vonatkozóan a városi mérnök elkészítette a terveket,²³ még júliusban.²⁴ A városatyák ekkor a közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatok ellátására egy épület felépítésében gondolkodtak. „A prioritást – főként anyagi okok miatt – a törvényszéki épület kapja.”²⁵

Végül megszületett az akkor városi keretek között működő törvényszék elhelyezéséről szóló 1867. november 27-i határozat, s ezt követően kezdődött meg a helyszíneresés, valamint a terveztetés. Az előbbi vonatkozásában – elvetve az egykori Német Színház telkét, s követve a tanácsi javaslatot – a városi tulajdonban álló Lipót utcai sörkaszárnya helye mellett döntöttek. A tervek elkészítése tekintetében pedig építőbizottmányt állítottak fel, amely helyi magánépítészek „felszólításával” számolt.²⁶

Mindeközben Heinrich Ferenc ügyvéd azzal a javaslattal állt elő, hogy a Kerepesi (ma Rákóczi) úti házát eladná a városnak, ott elhelyezendő a polgári és fenyítő törvényszéket. Javaslatát azonban elutasították.²⁷

²² BFL IV.1202.a 549. k. 582. p. Idézi még VÍGH 1998. 280. p.

²³ Uo.

²⁴ Lásd korábban!

²⁵ VÍGH 1998. 280. p.

²⁶ Uo. 280–281. p.; SISA 1983. 252. p.

²⁷ VÍGH 1998. 281. p.

1868 januárjában a sörkaszárnya telkén való építkezéshez pályázat kiírásáról döntöttek, s szorgalmazták a szomszédos ház megvásárlását is.²⁸

Február első napjaiban meg is jelent a pályázati felhívás: „Pest városa közgyűlése 1868. évi január 29-én a belvárosi Lipót utcájában levő úgynevezett sörház-kaszárnyának a városi törvényszék elhelyezése céljából újbóli fölépítését elhatározván, az épület terveinek és költségvetésének elkészítésére ezennel pályázat nyittatik, oly megjegyzéssel, hogy a legjobbnak ítéendő és az építésre elfogadandó terv 600 frttal, az ezután legjobbnak elismerendő terv pedig 300 frttal fog díjaztatni. Pályázni kívánók felszólítatnak hogy a bizottmányilag megállapított szükségleti kimutatás alapján elkészítendő terveket és költségvetéseket legfeljebb f. é. mártius hó 20-ig a főpolgármesteri hivatalnál adják be, ahol időközben a program megtekinthető és a szükséges fölvilágosítások megszerezhetők. Kelt Pesten, 1868. január 30. tartott tanács-ülésből.”²⁹

2.3. Formálódó tervek – a közigazgatás és az igazságszolgáltatás keringője

„Horvát Boldizsár igazságügy minister úr f. hó 7-kén reggel Szentkirályi főpolgármester úrnál, annak hivatalában, a városháznál, hosszasb látogatást tett, hogy azzal a Lipót utczában újonépítendő törvényszéki épület iránt értekezék. Noha ezen építkezés kizárólag a pestvárosi közönség kizárólagos ügye, mégis a minister úr pontos tudomást vett a tervezett építkezés tervei és programjairól, mivel annak constatírozásáról van szó, ha vajjon az épület esetlegesen befogadhatná-e ama törvényszéki hatóságokat, melyeknek létesítését a törvényhozás jónak találándja.”³⁰

Ez a 1868. februári, az építési pályázat után néhány nappal megjelent hír jól mutatja a háttérbe zajló folyamatokat, azaz annak formálódását, hogy az önkormányzati bíraskodást felváltaná az állami. Bár ez még váratott magára, Pest város vezetőit mégis gondolkodóba ejtette: „Pest város képviselőtestülete – állt *A Hon* 1868. február 27-i számában – mai közgyűlésében elhatározta, hogy a törvénykezési reform keresztülviteléig a tervben levő törvényház építését abban hagyja, és a városi törvényszéket ideiglenesen bérházba fogja elhelyezni, elhatároztatván egyszersmind, hogy az igazságügyminisztérium

²⁸ SISA 1983. 252. p.; VÍGH 1998. 281. p.

²⁹ Pályázat. *Budapesti Közlöny*, 1868. (február 2.) 27. sz. 320. p.

³⁰ Horvát Boldizsár... *Budapesti Közlöny*, 1868. (február 9.) 33. sz. 385. p.

megkeressék, határozott nyilatkozatot tenni az iránt, mennyiben hajlandó a városnak ez intézkedés által eredő költségeit megtéríteni.”³¹

Ezzel elkezdtek forogni az események, irányukat és tempójukat is értve: 1868 márciusának elején az a hír járta, hogy a pesti városi törvényszéket áthelyezik a Német Színházba,³² illetve annak helyén új épületet emelnek.³³ Miközben 13-án leirat érkezett az Igazságügyi Minisztériumtól, amelyben tájékoztatták a várost, hogy a törvényszék kikerül jogköréből. A városatyák erre reagálva kimondják, hogy szívesen bérbe adnák a törvénykezésre használt épületeket az államnak, illetve tanácsosnak tartják, hogy amíg nem tisztázódik az igazságszolgáltatás ügye, addig fel kellene hagyni a tervezett építkezéssel.³⁴

Március 20-án lejárt az építési pályázat határideje, amely építési programja a fenyítő törvényszék számára nagyjából negyven helyiség tervezését írta elő, köztük egy nyilvános tárgyalásra alkalmas nagyteremét. Szuterén, földszint, félemelet és két emelet foglalja magába a szükséges helyiségeket, s a későbbiekben az épület bővíthető legyen.³⁵ Ez utóbbi kitétel a város előrelátására utal, mégis azt nem láthatták előre, hogy az igazságszolgáltatási rendeltetés hamarosan az állam kizárólagosságába kerül.

Pár nap múlva az igazságügyi leirat alapján az építőbizottmány az építés ügyeinek felfüggesztését javasolta, azonban a „városi tanács közgyűlése e javaslatot nem fogadta el, és elrendelte a pályázat 1868. március 23-án történő újbóli kihirdetését 30 napos határidőre”.³⁶ Ezt támogatták a Ybl Miklós és Diescher József bizottmányi tagok is, „kiemelve, hogy az igazságszolgáltatás ügyének rendezetlensége nem akadályozhatja az építkezés megkezdését, mivel a városnak feltétlenül szüksége van közigazgatási épületre.”³⁷

„Pest városánál egy törvényszéki épület emelése van szóban, melyre már három építész – részletezett tervek benyújtása mellett – közelebbről pályázott is” – állt a *Budapesti Közlöny* 1868. április 26-i számában.³⁸ De a hír ellenére még hónapokig nem derült fény a pályázati eredményre. Addig is – 1868

³¹ Pest város képviselőtestülete... Ujdonságok. A *Hon*, 1868. (február 27.) 48. sz. 3. p.

³² Vö. Pest város törvényszékét... Hírszekerény. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1868. (március 8.) 10. sz. 119. p.

³³ A városi törvényszéknek... Hírszekerény. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1868. (március 29.) 13. sz. 155. p.

³⁴ VÍGH 1998. 281. p.

³⁵ A pályázati kiírás részleteit levéltári adatok alapján Sisa József közölte. Vö. SISA 1983. 253. p.

³⁶ Uo.

³⁷ VÍGH 1998. 282. p.

³⁸ Nyilvános épületek. *Budapesti Közlöny*, 1868. (április 26.) 97. sz. 1211. p.

augusztusában – újra feléledt a Német Színház helyén való építés ideája,³⁹ s majd csak szeptemberben számoltak be a tervpályázat eredményéről.⁴⁰

A felhívásra három tervezet is érkezett, amelyek közül kettőt Steindl Imre, egyet pedig Szkalnitzky Antal és Koch Henrik jegyzett.⁴¹ Szumrák Pál városi főmérnök, illetve Diescher és Ybl – mint bírálóbizottság – szakvéleménye alapján az első díjat Szkalnitzkyéknak ítélték oda, megjegyezve azt, hogy a telek mérete miatt csak fenyítő törvényszéket kellene építeni, továbbá javasolták, hogy a tervek és a költségvetés elkészítését Steindlre bízák,⁴² akinek tervei közül a II. számú, azaz a neoreneszánsz stílusú tervet támogatta később mind a műszaki bíráló,⁴³ mind a közgyűlés.⁴⁴

A Steindl-féle terv mellett szólt az is, hogy a terv a programnak azon kívánságának is megfelelt, hogy az épület idővel más célra, például bérházzá alakítható legyen.⁴⁵

Már 1869-ben járunk akkor, amikor – június 9-én – a város elfogadta Steindl terveit.⁴⁶ Ezt a sajtó sem hagyta szó nélkül: „Pesten egy második városháza építése ügyében értekeztek; de nem jobb volna-e egy nagyobb szerűt, a főváros méltóságához illőt emeltetni?”⁴⁷ Ezzel együtt ismét előkerült – egy újonnan kiküldött bizottmány ülése nyomán⁴⁸ – a napilapokban a Német Színház helyére való építés ügye.⁴⁹ Mi több, az is, hogy a „pesti városházra beküldött tervek közül a szakbizottsággal ellenkezőleg, az építési bizottság egyiket az 1200 ftos jutalomra, sőt némi módosítással kivitelre is méltónak ítélte”,⁵⁰ illetve szeptemberben egy vészjósló mondatot is hozzáfűz a *Pesti Napló* a törvényszéki épület költségeiről szóló hírhez: „A törvényszékiépület, melyet Pestvárosa építtetni szándékozik, az előirányzat szerint 518.000 ftba kerülne.

³⁹ Vö. Új városházat óhajtanak. fővárosi Hírek. *Fővárosi Lapok*, 1868. (augusztus 1.) 176. sz. 704. p.; Különfélék. *Pesti Napló*, 1868. (augusztus 1.) 5480. sz. 3. p.

⁴⁰ SISA 1983. 253. p.

⁴¹ Uo.; SISA József: *Szkalnitzky Antal*. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 72. p.

⁴² SISA 1983. 253. p. Lásd még Az új törvényszék épületére... *Budapesti Közlöny*, 1868. (szeptember 11.) 208. sz. 2672. p.; Pest város közgyűlése... *A Hon*, 1869. (szeptember 17.) 213. sz. 3. p.; Pest közgyűléseiben... *Fővárosi Lapok*, 1868. (szeptember 18.) 214. sz. 855. p.

⁴³ 1868 novemberében. VÍGH 1998. 283. p.

⁴⁴ SISA 1983. 253. p.

⁴⁵ VÍGH 1998. 283. p.

⁴⁶ SISA 1983. 253. p.

⁴⁷ Rövid hírek. *Fővárosi Lapok*, 1869. (június 10.) 130. sz. 520. p.

⁴⁸ Sisa József a források alapján közölte, hogy a város egy másik bizottságot küldött ki az építési hely ügyében. Ennek jelentése 1869. augusztus 19-én kelt. Vö. SISA 1983. 254. p. Valószínűleg ezt a jelentés „szellőztették meg” a korabeli napilapok napokkal korábban.

⁴⁹ Pestváros hatóságának új városháza építése. Fővárosi hírek. *Pesti Napló*, 1869. (augusztus 4.) 177. sz. 2. p.; Pestváros hatóságának... Ujdonságok. *A Hon*, 1869. (augusztus 5.) 178. sz. 3. p.; Pestváros hatóságának... *Budapesti Közlöny*, 1869. (augusztus 5.) 177. sz. 2502. p.

⁵⁰ A pesti városházra... Fővárosi hírek. *Pesti Napló*, 1869. (szeptember 3.) 202. sz. 2. p. Lásd még a Pestvárosa... Mi újság? *Nefejejs*, 1869. (szeptember 5.) 36. sz. 432. p.

Hanem mikorra a tetteges kivitelre kerül a dolog, alkalmasint életbe lépnek már a királyi törvényszékek.”⁵¹

E történések – az építés folytatásának vagy felfüggesztésének kérdése, a városháza elhelyezése, a bíraskodási jogkör sorsa stb. – mind azt jelzik, hogy különböző elképzelések kavargtak a városvezetés berkein belül, csak egy volt biztos, szükséges egy új hivatali épület.⁵²

A városi gazdasági bizottmány üléséről beszámoló sajtóhírek szóhasználatából is kitűnik, hogy még 1870 első napjaiban sem dőlt el, hogy városháza⁵³ vagy törvényszék épül a Lipót utcában, de a lehetőségekkel kénytelenek voltak számot vetni: „A Lipót utczába tervezett törvényszéki épület építésimunkái ügyében kiküldött albizottmány előterjesztése folytán, azon véleményt terjeszti a gazd. bizottm a tanács elé hogy miután biztos kilátás van arra, hogy a törvényszék és a rendőrség, melyek elhelyezésére ez épület tervezve van, rövid idő múlva a kormány kezelése alá kerülnek, ez épület noha roppant pénzébe kerül a városnak, ezen hivatalok elhelyezésén kívül más célra kellően fel nem fog használtathatni, de még sikeresen átalakítható sem lesz, s így csak a befektetendő roppant tőke elenyészésétől lehetvén tartani, az építés egészen eljuttassék és erre nézve minden további intézkedések megszüntetessenek.”⁵⁴

A január 12-i jegyzőkönyvek azonban már azt mutatják, hogy a közgyűlés elhatározta magát: a telken városi hivatalok elhelyezésére alkalmas épületet, vagyis városházát emeltet,⁵⁵ továbbá Steindlt megbízták az építésvezetéssel.⁵⁶ Tavasszal megtörtént a bontás, és elkezdtek az alapozást, és mindeközben módosították a tervek az alaprajzi elrendezést és az építészeti megjelenést érintően egyaránt. Mire a stílus körüli kérdés, azaz a gótizáló és a neoreneszánsz formák közül az utóbbiak mellett végleges döntés született, 1871 márciusának napjait mutatta a naptár.⁵⁷ Alig több mint másfél évvel később a sajtó már a közelgő befejezést vizionálta,⁵⁸ amit ugyan meggyorsított Pest székesfővárossá

⁵¹ A törvényszéki épület... Fővárosi hírek. *Pesti Napló*, 1869. (szeptember 10.) 207. sz. 2. p.

⁵² Vö. Új városháza. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1869. (október 7.) 229. sz. 915. p.

⁵³ Vö. Pest város gazdasági bizottmányülésében... Különfélék. *Pesti Napló*, 1870. (január 4.) 2. sz. 2. p.

⁵⁴ A pestvárosi gazdasági bizottmány... Ujdonságok. *A Hon*, 1870. (január 4.) 2. sz. 2. p.

⁵⁵ Közgyűlési jegyzőkönyvek 1870. jan. 12. No. 1631. Idézi SISA 1983. 254. p.

⁵⁶ SISA 1983. 254. p.; VIGH 1998. 283. p.

⁵⁷ Vö. SISA 1983. 254–255. p. Lásd még A városházépítés a Lipót-utcában... Különfélék. *A Hon*, 1871. (március 14.) 60. sz. 2. p.; Építkezések. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1871. (március 15.) 61. sz. 279. p.

⁵⁸ Az új városház... Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1872. (október 1.) 224. sz. 979. p.

*Budapest fő- és székváros közgyűlési terme az Új Városházán
(Weinwurm Antal fényképe)*

Kép forrása: Vasárnapi Ujság, 1892. (október 9.) 41. sz. 697. p.

alakulása Budapest részeként,⁵⁹ mégis csak 1875 elejére következett be:⁶⁰ 1875. február 27-én Steindl maga mutatta be az épületet a közönségnek, s tartottak próbavilágítást,⁶¹ március 24-én pedig ünnepélyes keretek között sorát ejtették az első rendes közgyűlésnek.⁶²

⁵⁹ Vö. VÍGH 1998. 288. p.

⁶⁰ SISA 1983. 256. p.

⁶¹ A lipót-utcai... Rövid hírek. *Fővárosi Lapok*, 1875. (február 27.) 47. sz. 203–204. p.; A lipótutczai új városház... *Budapesti Közlöny*, 1875. (március 2.) 49. sz. 1338. p.; A lipót-utcai városház... Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1875. (március 2.) 49. sz. 213–214. p.

⁶² Budapest főváros bizottsági rendes közgyűlése. *A Hon*, 1875. (március 25.) 69. sz. 2. p.; Budapest főváros közgyűlés. *Ellenőr*, 1875. (március 25.) 84. sz. 2–3. p.

3. Amiről a tervek mesélnek

A pesti Új Városháza formálódásáról nemcsak a rekonstruált események adnak képet, hanem a fennmaradt, elérhető tervek maguk is mesélnek. E tanulmányban – bár az építészet- és a művészettörténet szempontjából talán az az érdekesebb – nem az épület építés közbeni stílusváltozása kap hangsúlyt, hanem az, hogy az a „fordulat”, amely következtében a bíraskodás állami feladattá vált, így okafogyott lett városi törvényszéki épület építése, hogy mutatkozik meg a terveken. Természetesen az építészeti karakterjegyek nem sikkadhatnak el az alábbi elemzésekben, amelyekhez alapvetően a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésztechnológiai Kar Repozitóriumban fellelhető eredeti, Steindl Imre által jegyzett tervanyagot hívjuk segítségül,⁶³ illetve a Budapest Főváros Levéltára által az ismert közgyűjteményi portálon közzétett anyagot,⁶⁴ valamint az épület történetét feldolgozó szakmunkák képanyagát.

A funkcióváltás alaprajzi lenyomatainak vizsgálatához az 1868-ra, 1869-re és 1870-re datált tervlapokat vettük figyelembe.

3.1. 1868

Azon a városházaterven, amelyet Steindl 1868. március 9-re datált, egy gótizáló épület földszintje látható. Erről a lépcsőházakat ölelő csarnokok mennyezeti bordái árulkodnak. Egy másik, neoreneszánsz tervváltozat is látható a digitalizált gyűjteményben, amely földszinti tervlapján április 19-i dátum olvasható. Ehhez kapcsolódik egy 29-i metszet is, amely egyértelműsíti a reneszánsz formákat.⁶⁵ A rajz szerint a tervezett épület kétemeletes, s a második emeletén helyezkedett volna el a nagyterem.

A kapcsolódó földszinti és emeleti alaprajzokról, valamint a szuterén rajzáról kitűnik, hogy szélsőrizalitokkal tervezte Steindl a székházat, s ezekben kívánta elhelyezni a bejáratozatokat. A funkcióról azonban kevés információt kapunk, ugyanis csak számokkal látta el a tervező a helyiségeket. Az alaprajzok azonban azt mutatják, hogy az első emeleten irodaszerű helyiségek sorakoznak, a rizalitokban nagyobb terekkel, amelyek fölött – a második emeleten

⁶³ Lásd Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésztechnológiai Kar Repozitórium, Építészettörténeli és Műemléki Tanszék, Rajz- és Fotótár. (továbbiakban BME Rajztár) <https://etrepo.eptort.bme.hu/xmlui/handle/20.500.13031/6>.

⁶⁴ Sz. Kir. Pest városi polgári és fenyítő törvényszék palotája (Új Városháza), mai V. Váci utca 62–64. BFL XV.17.i.1. PM43 / 1–6. <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/28952/>.

⁶⁵ A tervsorozat része lehet az a rajz, amelyet a BME gyűjteménye őriz. A neoreneszánsz homlokzati terv BME Rajztár. 102076.

– helyezkednek el a nagytermek, feltételezhetően a tárgyalók. Ezekhez – mindkettő esetében oldalról helyiségcsoportok kapcsolódnak.⁶⁶

Bár a tervlapok feliratai hiányában a helyiségek pontos rendeltetéséről nem olvashatunk le információt, de a gótikus terv címe irányt mutat: „Szab. király Pest városi polgári és fenytő törvényszék palotájának terve”. S ez magyarázatot is ad arra, hogy miért két nagyteremmel készült a terv: egy a polgári, egy pedig a büntetőtárgyalások számára. S a helyiségcsoportok fűzése és átjárhatóságuk előre jelzi, hogy szóbeli, nyilvános eljárásra készült volna az épület.

3.2. 1869

1869-es megjelöléssel több tervlap is fennmaradt. Ezek a tervezet valamennyi szintjéről képet adnak.

A pincszinti alaprajz arról árulkodik, hogy egy több belső udvarral rendelkező épülettömböt tervezett Steindl Imre. Az utcai oldalon – észak–déli irányban – a főtraktus helyezkedett el. Ez két szélsőrizalittal épült volna, s a bejáratok is ehhez igazodtak, azaz az épülettömb északi és déli szélein egy-egy, valamint a középtengelyben még egy kapu, azaz összesen három „bemenet” készült volna.

Az utcai fronttal párhuzamosan egy belső szárny is látható a terven. A kettőt két kisebb keresztszárny köti össze, ekképp három belső udvar jön létre. A középső szárny további, keleti oldalán pedig egy hátsó udvar található, amelyet egymenetes épületszárnyak ölelnek körbe négy oldalról.

Az utcafronti traktusban több nagyobb helyiséget a „tolonczok börtöne” felirattal láttak el, amelyeket ezen a részen – miként a leghátulsó szárny szuterénszintjének egészében – fapincék öveznek. Az igazságszolgáltatási funkcióról a tolonczok helyiségein kívül árulkodnak még azok a helyiségek, amelyeket az udvari szárnyak pincszintjén kívántak elhelyezni: „fürdő sz. tolonczok számára”, „toloncz börtönész lakása”, „toloncz kulcsár lakása”, „letét tár a foglyok felesleges ruházatának s szereinek”. Sokat elárul a büntetőeljárást kiszolgáló építészeti eszközök alkalmazásáról az a keskeny, csigalépcsőben végződő rövid folyosó az épülettömb középső udvarának déli oldalfala mentén, amelynek felirata: „közlekedési folyosó és lépcső a tolonczok börtönei és a tárgyalóterem közt”.⁶⁷

A folyosó végi csigalépcső a földszinti középudvarra vitt fel.

Az 1869-ben készült épületterv földszinti helyiségei már vegyes rendeltetésűek voltak, legalábbis a feliratok erről tanúskodnak. Az épületszint

⁶⁶ Vö. BFL XV.17.i.1. PM43 / 1–6.

⁶⁷ Pesti Új Városháza tervváltozata, Pincszinti alaprajz. BME Rajztár, 1869. 102077.

java részét inkább közigazgatási célú helyiségek foglalták volna el, így az utcafronton cselédügyekkel, beszállásolással és közlekedéssel kapcsolatos hivatali helyiségeket láthatunk, valamint a középső szárnyakban őr, szolga és biztos lakrészeket, szobákat. Nagy valószínűséggel ezek a helyiségek a rendőrségi, rendészeti feladatkörök ellátását szolgálták volna. Pusztán a leghátsó belső udvar felirata árulkodik a tervezett fenyítő törvényszéki működésről: „a foglyok szellőztetésére szolgáló nagyudvar”.⁶⁸

A már pontosan dátumozott, Steindl által 1869. március 28-án keltezett első emeleti épületterv arról tanúskodik, hogy ez a szint teljes egészében az igazságszolgáltatási funkcióknak volt szánva. Különösen szépen olvashatók le a helyiségek elrendezéséből a fenyítőszéki eljárás helyigényéhez kapcsolódó megoldások. Ezekről elsősorban a kialakítandó helyiségcsoportok adnak képet:

Az utcai traktus legnagyobb helyisége a „Fenyítő törvénysz. nyilvános tárgyalásokra szolgáló nagy terem” felirattal van ellátva. Már ebből és a terem méretéből kitűnik, hogy a helyiséget a szóbeliség, nyilvánosság és közvetlenség elveihez igazodva kívánták kialakítani. A nagyteremtől északra két helyiségcsoportot rajzolt meg a tervező. Az egyik, amely közvetlenül összekapcsolódik a tárgyalási teremmel, az eljárásban részt vevők – a vádlottak és tanúk – helyiségeiből áll, amelyeknek közös az előszobája. A vádlottak szobát, a tanúk termet kaptak, s mindkettő külön-külön bejárással bírt a nagyterem felé.

Az utcai traktus északi részének második helyiségcsoportja a vásárbírói helyiségeket foglalja magában a terveken.

A nagyterem déli oldalán további helyiségcsoportok sorakoznak, valamennyi az eljárási szereplőknek van rendelve. A vádlottak és tanúk nagyterembe nyíló ajtajaival szemben, tükröképként másik két helyiség nyílik: az egyik – a belső – a védők várószobája, a másik – az utcai – a tanácskozási szoba. E visszavonulásra szolgáló helyiség összeköttetésben állt az utcai szobasor következő elemeivel, így az elnöki szobával, amelynek közös előszobája volt a védői várakozóval. Az elnöki szobából a főfronton egy újabb tanácskozási szoba nyílt, amely továbbvitt a „feny. törv. sz. kisebb tárgyalási terem” felé. Ez a „kisterem” mintegy kétharmada volt a nagy területének, a középfőfal határolta, s ennek belső oldalán három helyiséget alakítottak ki: egy középső előszobából északra nyílt a vádlottak, délre pedig a védők várakozó szobája. Mindhárom helyiségből megközelíthető volt a kisebb tárgyaló, amelynek déli oldalán – az utcai traktus utolsó helyiségeként – a tanúk várója kapott helyet, amelynek kicsike előszobája a védők várakozójára is rányílt. Itt, a főfolyosó déli végében sorakoztak a mellékhelyiségek is.

⁶⁸ Pesti Új Városháza tervváltozata, Földszinti alaprajz. BME Rajztár, 1869. 102078.

A főfolyosó az utcafronti kettős helyiségsor belső oldalán futott végig, ebbe futottak fel az udvari szárnyaknak a lépcsői is. Ezeknek a belső épületszárnyaknak – amelyek három részre tagolták a belső udvart – a befelé, összenéző oldalaiban további igazságszolgáltatási helyiségek kaptak volna helyet. Ezt a meglehetősen beszédes feliratok mutatják: az északi belső szárnyban „tisztességesebb polgárok és nők letartóztatási helyisége I. II. és III.”, a déliben pedig „feny. törv. sz. tanácsnok, ügyészek jegyzők és tolnokok sz. 1. és 2.”. Ez utóbbiak két – a főtraktus folyosójából nyíló és a lépcsőház mögötti – előszobával is rendelkeztek.

A déli, nagyobb belső, csak három oldalról zárt udvar felől függőfolyosó futott végig a homlokzaton. Ez összekapcsolta az utcai traktus főfolyosóját, a tanácsnokok, ügyészek és jegyzők előszobáját, valamint – „rákanyarodva” a középső, utcaival párhuzamos épülettraktus déli végére – a „fenyítő törv. sz. biztosok és h. szolgák” helyiségét.

Az épülettömb keleti részét, a hátsó, „fogolyszellőztető” udvar körbeölelő egymenetes, függőfolyosós épületszárnyakat a börtön helyiségeinek szánták teljes egészében. Az alaprajzról jól kitűnnek az egynyílású zárkák sorai. Csak a börtönőri lakás nagyobb valamivel, ez a déli oldalon kapott helyet.⁶⁹

A második emelet térelosztása ismétli az elsőét, s a helyiségek a fenyítő törvényszéki működéshez kapcsolódnak, annak kiszolgálói, levéltár, iktató és kiadóhivatal stb. található itt, valamint a teljes tömbbelső – az első emelethez hasonlóan – a büntetés-végrehajtást szolgálja a terv alapján.⁷⁰

A harmadik emelet utcai traktusainak rendeltetése – olvasható felirat hiányában – csak sejthető: a kis méretű, számozott helyiségek sora irodákra vagy tartalékhelyiségekre utal. A belső tömb azonban egyértelműen ezen a szinten is a börtöné volt.⁷¹

Az 1869-es tervváltozat metszete, amelyet a nagy tárgyalási termen keresztül vettek fel, azt mutatja, hogy az épület főszintje a második emelet volt. Tulajdonképpen az első – igazodva a tervezési programhoz⁷² – félemeletként készült volna el, ami megmagyarázhatja a helyiségek rendeltetésének alakulását, s azt, miért a másodikon voltak a főbb, a tárgyalási rendhez igazodó termek, szobák.⁷³

⁶⁹ Pesti Új Városháza tervváltozata, Első emeleti alaprajz. BME Rajztár. 1869.03.28. 102079.

⁷⁰ Pesti Új Városháza tervváltozata, Második emeleti alaprajz. BME Rajztár. 1869.03.28. 102080.

⁷¹ Pesti Új Városháza tervváltozata, Harmadik emeleti alaprajz. BME Rajztár. 1869.03.28. 102081.

⁷² Lásd korábban!

⁷³ Pesti Új Városháza tervváltozata, Metszet. BME Rajztár. 1869.03.28. 102082.

3.3. 1870

Az 1870-ben készült tervek már középízalitos épülettömeget mutatnak, amely szárnyainak az elosztása is megváltozott: bár az utcafront és a vele párhuzamos belső szárny megmaradt, de a köztük lévő összekötő részeket – bennük a lépcsőházakkal – Steindl akképp módosította, hogy az északit a telekhatárig eltolta, így egy sokkal nagyobb és reprezentatívabb lépcsőházat alakíthatott ki. A középső és a déli udvar megmaradt, a hátsó – az első terveken még rabsétálónak szánt – udvarteret már csak három épületszárny ölelte körbe, eltűntek innen a börtön zárkái.

A változásokat jól jelzi a földszinti alaprajz címe: „Tekintetes szab. kir. pestvárosa által a lipót-utczában ujjonon építendő közigazgatási czélokra szolgáló városház tervrajza”. Talán nem véletlen, hogy a „közigazgatási” és a „városház” szavakat nagyobb betűvel írta a tervező e címbe, hiszen ekkor született döntés a rendeltetés megváltozásáról.

Az igazságszolgáltatási funkciók elhagyása a helyiségek feliratából is jól kikövetkeztethető. A gyűjteményben a földszintet ábrázoló tervlap található meg, amelyen látszik, hogy a középízalit szélein helyezkedett el a két kapualj. Ezek a főszárny belső oldalán, az utcavonallal párhuzamos folyosót keresztezve haladtak tovább az udvari szárnyakban, a belső szárny főfolyosójáig.

Az utcai szárny földszintjét északon a kiadóhivatal, délen a levéltár s középen – a kapualjak között – az iktatóhivatal helyiségcsoportjai foglalták el.

A belső keresztszárnyak a lépcsőházakat foglalták magukban, az északi ezek közül – ahogy már említésre került – a főlépcsőt és a hozzá kapcsolódó csarnokot foglalta magában.

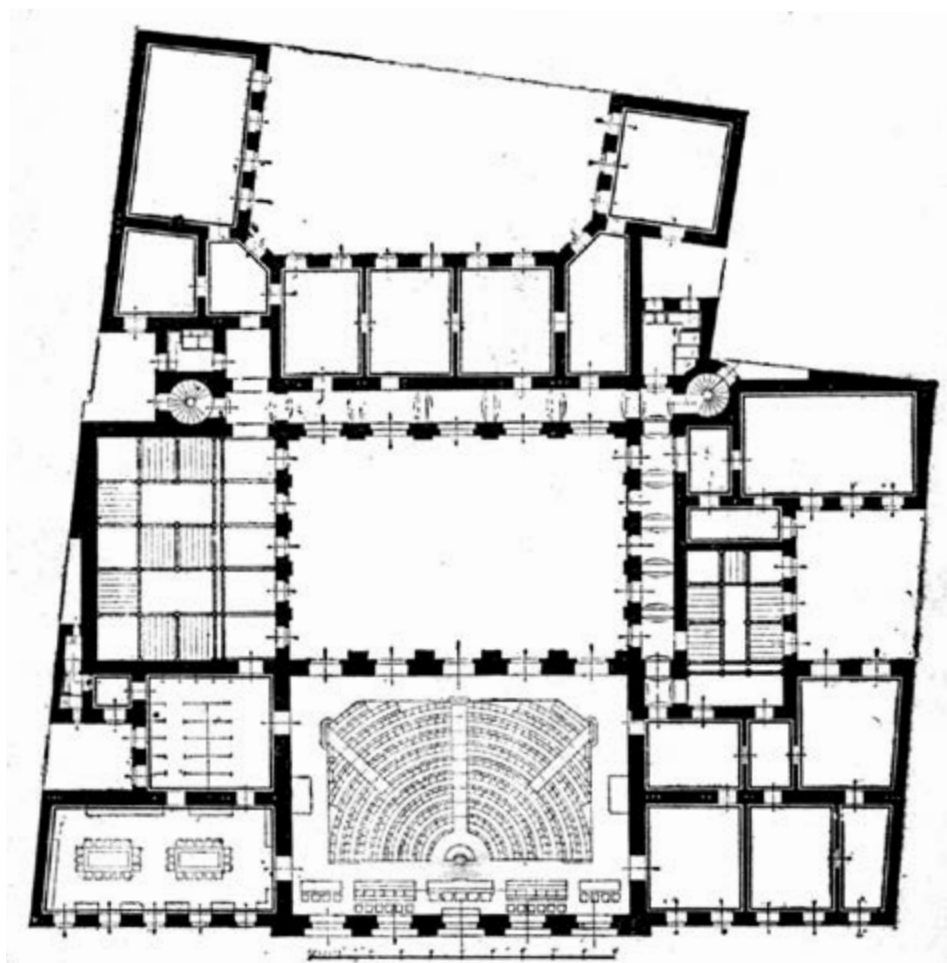
A hátsó udvart körbeölelő szárnyak földszintjén a gazdasági hivatal helyiségei szerepeltek a terv szerint.⁷⁴

*

Az 1875-re elkészült épületben – átmentve a korábbi tervváltozatok megoldását – a második emeleten kapott helyet a közgyűlés reprezentatív terme, a középízaliban. Mellette az utcafronton pedig egy, a rizalitól északra az egész traktust elfoglaló tanácsterem, amit összekötött a díszlépcsővel a ruhatár, amely a közgyűlési terem felé is nyílt.⁷⁵

⁷⁴ Pesti Új városháza; Földszinti alaprajz. BME Rajztár. 1870. 102003.

⁷⁵ Vö. EDVI ILLÉS Aladár (szerk.): *Budapest műszaki útmutatója*. Budapest, 1896. Pátria Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 66. ábra, 138. p.

A Lipót utcai új városház II. emeletének alaprajza

Kép forrása: EDVI ILLÉS Aladár (szerk.): *Budapest műszaki útmutatója*. Budapest, 1896. Pátria Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 66. ábra, 138. p.

4. Epilógus

E tanulmányban vázolt folyamatok azt mutatják, hogy valódi fejtörést jelentett Pest város vezetőinek az az alkotmánytörténeti pillanat, amely az államhatalmi tevékenységek elválasztásának elvét realizálta. Talán megengedhetjük magunknak a kifejezést: „rosszkor, rossz helyen” döntöttek a pesti városatyák arról, hogy hivatali épület építésébe fognak. Mentségükre szolgáljon, hogy égető volt a helyhiány, s ez a szükség felülírhatta a formálódó kiegészítés körüli

várakozásokat: mi lesz a magyar államberendezkedés sorsa, hogyan alakulnak központi és helyi jogkörök.

Mindenesetre az 1867 novemberében meghozott döntést – miszerint a városi törvényszék számára új épületet emeltnék – az előkészítés követte. Ennek során megindult a terveztetés, ehhez pályázatkírás és különböző szerveken keresztüli döntéshozatal, realizálás, amit időközben – 1869–1870 folyamán – átrajzolt a közigazgatás és a bíraskodás törvényi szintű elválasztása, így az épülő igazságszolgáltatási épületnek új rendeltetést, a közigazgatását kellett adni ennek az „alkotmányos fordulatnak” a következtében.

A tervezésre kiválasztott Steindl Imrének is át kellett ekképp rajzolni a terveit, többszörösen is, hiszen az építészet- és művészettörténetből jól ismert stílusváltoztatási história fejezetei mellett a funkcióváltás következtében szintügy módosítani kellett a terveket, az épület alaprajzi beosztását. Ezt jól tükrözik a fennmaradt különböző tervváltozatok.

Végül 1875 márciusában megnyitotta kapuit a pesti, akkorra már budapesti Új Városháza. Az épület ezt követően mintegy negyed századig elődjével együtt szolgálta a székesfőváros adminisztrációját. A régi pesti városháza sorsát ismételten a közigazgatás növekedése pecsételte meg, így „számos terv mellett mindinkább a Károly-kaszárnya épülettömege felé fordult egy központi városháza létesítését célzó figyelme”.⁷⁶ E nagy méretű, 18. századi épületkomplexum mutatkozott alkalmasnak tehát arra, hogy a városi hivatalokat befogadja. A katonai kincstárral való hosszas egyezkedés⁷⁷ után végül megszületett a döntés: az invalidusok palotáját átengedték Budapest számára, a megállapodást törvényben is rögzítették.⁷⁸ Az átalakítások után, 1901 őszén a hivatalok beköltöztek a központi városházzá avanzsált Károly-kaszárnyába,⁷⁹ a régi, Kasselik-féle városházát – az Erzsébet híd pesti hídfője környékének, az Eskü térnek, illetve a belvárosnak a rendezésével összefüggésben⁸⁰ – 1900 július–augusztusában lebontották,⁸¹ helyén épült fel 1912 és 1918 között a

⁷⁶ SCHOEN Arnold: *A budapesti központi városháza*. Budapest, 1930. Budapest Székesfőváros Közönsége, 52. p. Lásd még A Károly-kaszárnya átalakítása. Főváros. *Pesti Napló*, 1900. (február 10.) 40. sz. 9–10. p.

⁷⁷ Vö. Budapest központi városháza. Mi újság? *Vasárnapi Ujság*, 1892. (március 20.) 12. sz. 213. p.

⁷⁸ 1894. évi XX. törvények a székes fővárosi Ujépület, a Károly-, József- és Flórián-laktanya és a Gellérthegyi erőd értékesítéséről.

⁷⁹ SCHOEN 1930. 56. p.

⁸⁰ ROZSNYAI József: Hidak. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris, 464. p.

⁸¹ SCHMALL 1901. 85. p. Lásd még A régi városháza utolsó napjai. Főváros. *Pesti Napló*, 1900. (február 10.) 40. sz. 9. p.

Budapesti Piarista Gimnázium és Rendház épületegyüttese.⁸² A Steindl-féle, Váci utcai Új Városháza – amelyet a második világháború utáni évtizedekben több célra is hasznosítottak⁸³ – napjainkban eredeti, a tervezéskori „fordulatok” után kikristályosodott rendeltetésének megfelelően közigazgatási épületként működik, otthont adva a Budapest Főváros Kormányhivatalnak.⁸⁴

⁸² Vö. KARÁCSONY Rita: *Hüttl Dezső (1870–1945)*. (Az építészet mesterei) Budapest, 2020. Holnap Kiadó, 84–91. p.

⁸³ Vö. GÁBOR István: Az Újvárosháza. Egy régi épület új élete. *Budapest*, 1972. 5. sz. 22–25. p.

⁸⁴ Lásd Budapest Főváros Kormányhivatala. *Kormányhivatal.hu*. <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/budapest>